

3. Мартиненко І. Методика формування комунікативних вмінь у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення. *Логопедія*. 2012. №2. С. 29
4. Молчанов Д. Сучасні можливості ранньої діагностики та корекції порушень мовлення у дітей або Навіщо немовляті консультація логопеда. *Здоров'я України*. 2012. С. 59
5. Національна доктрина розвитку освіти у XXI столітті. *Освіта України*. 2001. - №1. - С. 22-25.
6. Трофименко Л. Особистісно-орієнтоване навчання дітей з порушеннями мовлення. Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови: зб. наук. праць / за ред. В.В.Засенка, А. А. Колупаєвої. Вип. 5. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. С. 82 – 89. <https://scholar.google.com.ua/>

Коротенко Тетяна Борисівна

заступник директора з виховної роботи, дефектолог,
спеціаліст вищої кваліфікаційної категорії,
вчитель-методист, логопед
Комунальний заклад «Новопразька спеціальна школа»
Кіровоградської обласної ради

**ФОРМУВАННЯ ФОНЕТИЧНОЇ КОМПЕТЕЦІЇ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ
ПОТРЕБАМИ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ**

Приділено увагу питанню формування фонетичної компетенції дітей з особливими освітніми потребами. Здійснено аналіз останніх досліджень означеного питання. Відзначено взаємозалежність корекції фонетико-фонематичної сторони мовлення та розвитку сприймання, пам'яті, уваги, контролю дитини. Підкреслено, що в учнів з особливими освітніми потребами причиною фонологічних недоліків часто є системне порушення слухових операцій і слухових функцій. Зазначено, що корекційна робота з учнями має бути спрямована на корекцію недоліків розвитку мовленнєвої системи як складової успішної соціалізації дитини.

Ключові слова: фонетична компетенція, особливі освітні потреби, недорозвиток мовлення, логопедична робота.

Korotenko Tetyana Borysivna

deputy director for education works, defectologist,
higher specialist qualification category,
teacher-methodist, speech therapist Municipal institution
«Novoprazka special school» Kirovograd regional council

**PHONETIC COMPETENCE FORMATION OF PRESCHOOLERS WITH SPECIAL
EDUCATIONAL NEEDS WITH GENERAL SPEECH UNDERDEVELOPMENT**

Attention is paid to the formation of phonetic competence of children with special educational needs. The analysis of the last researches of the specified question is carried out. The interdependence of the correction of the phonetic-phonematic side of speech and the development of perception, memory, attention, control of the child is noted. It is emphasized that in preschoolers with special educational needs the cause of phonological defects is often a systemic violation of

auditory operations and auditory functions. It is noted that correctional work with older preschoolers should be aimed at correcting the shortcomings of the development of the speech system as a component of successful socialization of the child.

Key words: phonetic competence, special educational needs, speech underdevelopment, speech therapy work.

Постановка проблеми. Формування мовленнєвої компетентності у дітей є однією з найважливіших складових розвитку цілісної гармонійної особистості, адже дитина навчається мовленню з метою адекватного використання у конкретних ситуаціях, застосування мовних і позамовних засобів виразності для висловлювання власних думок, бажань і прохань, ефективного спілкування з оточуючим світом. Особливого значення набуває цей процес, коли йдеться про дітей з особливими освітніми потребами. Правильне оволодіння мовою стає неможливим за відсутності фонетичної компетенції, у дітей із мовленнєвими вадами чи не найпоширенішим логопедичним висновком є фонетико-фонематичний недорозвиток мовлення, тобто порушення процесів формування звуко-вимовної системи рідної мови у дітей із особливими освітніми потребами, саме тому дослідження цієї проблеми потребує особливої уваги.

Актуальність. Аналіз наукових джерел із проблеми організації та проведення навчально-виховної роботи з дітьми із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення, дозволив з'ясувати, що особливості проблеми фонематичного сприймання знайшли відображення в дослідженнях Л. Журової, Д. Ельконіна, О. Блик, А. Салахової та інших; робота з учнями, котрі мають загальний недорозвиток мовлення висвітлена у працях О. Барінова, А. Калініченко, Ю. Рібцун, Т. Філічева, Н. Ніщева, О. Лазоренко, С. Коноваленко, К. Слюсар, О. Споришева, Т. Туманова, А. Ястребова та ін.

Мета статті – з'ясувати особливості формування фонетичної компетенції учнів з ООП із загальним недорозвитком мовлення.

Виклад основного матеріалу. Як відзначають дослідники (О. Гопіченко, Є. Соботович, В. Тищенко та ін.) недостатня сформованість або порушення мовленнєво-рухової функції і кінестетичного аналізу спричиняють порушення фонетичної компетенції, над якими надбудовуються фонематичні недоліки. Їх стан залежить від характеру порушення звуковимови і загального рівня психічного розвитку дитини [4].

Поняття «фонетична компетенція» визначається як складова більш загального поняття «мовленнєва компетенція». Фонетична компетенція –

правильна вимова всіх звуків рідної мови, звукосполучень відповідно до орфоепічних норм, наголосів, добре розвинений фонематичний слух, що дозволяє диференціювати фонemi; володіння інтонаційними засобами виразності мовлення (темп, тембр, сила голосу, логічний наголос тощо). До складу фонетичної компетенції входить фонематичне сприймання – основний компонент мовленнєвого слуху, здатність відрізнати і сприймати звуки мови, співвідносити їх з фонетичною ситуацією рідної мови [3].

Варто підкреслити, що корекція фонетико-фонематичної сторони мовлення ґрунтується не тільки на виправленні порушень звуко-вимовної сторони мовлення, розвитку фонематичних процесів, але і розвитку сприймання, пам'яті, уваги, контролю (слухової, зорової, рухової модальності), тобто тих психологічних механізмів, що сприяють підготовці до правильного формування основ писемного мовлення.

Як зазначає Є. Соботович, важливим аспектом у розвитку мовлення дітей є фонетична складова та розвиток у них дій та операцій, згідно з фонологічним компонентом мовної компетенції, а саме: – розчленовування мовного потоку за ритмом та інтонацією та упізнавання окремих значеннєвих структур за названими характеристиками; – акустичний аналіз звукового складу слів; – виділення й узагальнення постійних, корисних ознак фонем; – розрізнення і запам'ятовування слів за їхнім фонемним складом; – упізнавання слів у мовленні оточуючих; – установлення зв'язку між звуковою оболонкою слова та відповідними предметами і явищами, які воно позначає. На основі формування зазначених операцій відбувається розвиток фонетичної сторони мовлення у дітей [5].

Зазвичай, до шкільного віку фонологічна складова мовленнєвої діяльності дитини з нормальним розвитком є сформованою. Критеріями оцінювання зазначеної ланки є правильна звуковимова, певний рівень сформованості фонематичних уявлень, які відповідають мовним нормам, сприйнятим з мовлення оточуючих (з чотирьох років), фонематичного аналізу звукового складу слова (виділення приголосного звука на фоні слова, визначення кількості і послідовності звуків у слові в зовнішньому і внутрішньому планах (з чотирьох років). Ці види аналізу формуються спочатку з опорою на слухове сприймання слова, яке дитина вимовляє сама (тобто у зовнішньому плані), а потім у внутрішньому плані без опори на власне слухове сприйняття мовлення.

Як зауважує М. Хватцев, до кінця п'ятого року життя діти, в основному, вимовляють правильно усі звуки, навіть так звані складні (шиплячі. Зникають заміни, недоліки дзвінкості. У віці шість-сім років правильна вимова сформована у значної кількості дітей. Фонетичні недоліки мовлення спостерігаються у 10% дітей (викривлення, частіше заміни звуків) [4].

Значимо, що оволодіння складовою структурою слова при нормальному мовленнєвому розвитку іде інтенсивно, випереджаючи звукову наповнюваність слова, і завершується приблизно в три роки. Але у три-п'ять років у дітей з нормальним розвитком мовлення зустрічаються різні випадки порушень складової структури слова. Має місце випадіння складів внаслідок великої їх кількості у слові.

Згідно досліджень М. Швачкіна та М. Хватцева, суттєвими причинами пропуску складів є слабкий звуковий аналіз, недостатність артикуляції, кінестетичність диференціацій та чуття ритму. Крім пропусків та заміन у мовленні дітей спостерігаються перестановки, особливо в довгих словах, зливання двох слів у одне, асиміляція, передчасне вимовляння наступного складу. Нерідко такі недоліки спостерігаються в учнів з особливими освітніми потребами з вадами мовлення. Існують чітко визначені рівні мовленнєвого розвитку, які є умовно еталонними. Спираючись на них, можна об'єктивно оцінити ступінь відставання дитини не тільки у мовленнєвому, але і у розумовому розвитку [7].

На думку науковців (Н. Жукова, Р. Левіна та ін.) розвиток фонологічної сторони мовлення дитини відбувається у нерозривній взаємодії усіх структурних складових – звуко-вимовній (фонетичній), словниковій (лексичній), граматичній та інтонаційно-ритмічній. Тільки при знанні такого системного розвитку мовлення дитини можливе розуміння мовленнєвих порушень, зокрема фонетичних, їх успішне подолання і попередження труднощів в оволодінні грамотою та письмом. Така взаємодія усіх систем мовлення проявляється в тому, що розвиток лексико-граматичної сторони стимулює необхідне удосконалення (диференціацію, аналіз і синтез) звукових елементів слова [4].

Як підкреслює О. Гвоздєв, головним фактором, який утруднює формування у дітей звуковимови, є недостатньо розвинута мовленнєва моторика апаратів мовлення. Слух на ранніх етапах онтогенезу виступає

ведучим аналізатором у засвоєнні мовлення оточуючих і стає контролюючим регулятором власної вимови, що підсилює розвиток фонематичного слуху. Для логопедичної роботи в закладі освіти взаємодія слуху та артикуляції є вкрай важливою. Формування звукової системи мовлення у дітей з вадами мовлення відбувається з урахуванням онтогенетичних закономірностей розвитку дитини з нормальним мовленням, однак має деякі специфічні особливості [2].

Дані досліджень Р. Левіної, Є. Соботович, В. Тарасун та ін. про особливості формування фонетико-фонематичної сторони мовлення у дітей із ООП показують, що найчастіше загальним механізмом фонологічних недоліків є системне порушення слухових операцій і слухових функцій (слухової уваги, слухової пам'яті, слухового контролю). Ці порушення дезорганізують процес нормальної взаємодії мовленнєворухового і слухового аналізаторів. Внаслідок цього фонематичні уявлення дитини про звукові образи слів, а також аналіз звукового складу слова формуються переважно з опорою на рухові образи фонем і недостатньо враховуються дітьми їх акустичні характеристики [7].

Зазначається, що у дітей означеної категорії недостатньо розвинуте фонематичне сприймання (на основі розрізнення слів-паронімів). Порушений процес розрізнення фонем, у тому числі і тих, котрі дітьми невірно вимовляються (якщо слово еталонно вимовляє педагог), тобто виділення звука зі слова здійснюється на основі слухового сприймання чужого мовлення. Якщо це виділення здійснюється на основі фонематичних уявлень при самотійному розкладанні картинок у різні групи в залежності від наявності в них звуків, що корелюють, (с-ш), (з-ж) тощо, то нерідко допускається їх змішування. Ці помилки зустрічаються як у дітей з правильною звуковимовою, так і у тих, в яких вона недостатньо сформована.

Дослідники Є. Соботович, О. Гопіченко, пов'язують такого типу помилки при збереженому фонематичному слухові з тим, що при визначенні корелюючих звуків у словах у внутрішньому плані (тобто за уявленням) дитина спирається на їх дуже близькі рухові ознаки. Такі помилки зазвичай мають місце при дефіциті слухової уваги. Отримані експериментальні дані підтверджують наявні недоліки зазначених функцій у дітей із ООП шкільного віку. Під час діагностики мовленнєвих патологій вкрай важливим є визначення порушень кожного рівня слухового сприймання й операцій, що його забезпечують [5].

Зокрема, дефекти слухового аналізатора, що призводять до первинного порушення сенсорного рівня сприймання (можливість розрізнення звуків мовлення за акустичними, фізичними ознаками), викликають одну форму сенсорної алалії, при якій дитина не може повторити слова на імітаційному рівні. У результаті цього вторинно страждають фонематичне розрізнення, звукові образи слів, імпресивне мовлення. Діти із ООП зазнають значних труднощів у визначенні звукового складу слова з опорою на слухове сприймання і без нього (на основі фонематичних уявлень). У дітей, що припускалися грубих помилок (пропуски голосних, змішування приголосних, що вимовлялись вірно, називання зайвого звука, скорочення слова), мав місце недостатній рівень слухового контролю при звуковому аналізі слова. Аналізуючи звуковий склад слова, діти сприймають голосний як елемент приголосного, тому нерідко його опускають. Змішування приголосних, які правильно вимовляються, може бути викликане урахуванням їх мовленнєворухових ознак і недостатнім контролем.

На думку Т. Б. Філічевої, Г. В. Чиркіної та ін., найбільш типовими помилками у звуковимові є: заміна звуків більш простими за артикуляцією; нестійкі заміни, коли один і той самий звук в різних словах вимовляється по-різному; змішування звуків, коли ізольовано дитина вимовляє певні звуки правильно, а в словах та реченнях їх взаємозамінює; недиференційована вимова звуків (в основному це стосується свистячих, шиплячих, сонорів), коли один звук замінюється одночасно двома або декількома звуками даної або близької фонетичної групи. Наприклад, м'яким звуком с' замінюється звук с (сюп замість суп). Окрім цього в мовленні дітей є звуки, які вимовляються нечітко, з недостатньою артикуляційною установкою. Нерідко має місце нечітка диференціація м'яких і твердих приголосних, дзвінких і глухих. Труднощі у відтворенні складової структури слова стосуються в основному слів, складних для вимови, особливо коли вони використовуються у самотійних висловлюваннях. Більше кількість помилок трапляється під час звуконаповненості: перестановки, заміни, уподобання складів, скорочення приголосних при збігові тощо [6].

За словами дослідників (Є. Соботович, Е. Данілавичюте та ін.), недоліки слухового сприймання і контролю дітей за еталонним мовленням дорослих, у порівнянні зі своїм власним, призводять до того, що фонематичні уявлення дитини про звуковий склад слів рідної мови формуються на основі

власної неправильної вимови [5]. Діти із ООП мають певні недоліки у засвоєнні фонетико-фонематичної системи. Саме в умовах зниженого слухового контролю і виникають численні заміни звуків, близьких за акустико-артикуляційними ознаками. Значну роль у визначенні звукового складу слова відіграють і недоліки слухової пам'яті. Звукова і складова структури мовлення здебільшого сформовані у дітей, які перебували на навчанні у логопедичних групах.

Висновки. Таким чином, система корекційної роботи зі школярами має бути спрямована не тільки на корекцію наявних недоліків розвитку мовленнєвої системи, але і попередження труднощів, які можуть з'явитися у дітей у процесі навчання в школі. Безперервна система корекційного впливу спрямована на подолання загального недорозвитку мовлення у школярів і включає в себе фронтальні, підгрупові, індивідуальні логопедичні заняття. У процесі спеціального навчально-виховного процесу в умовах закладу освіти реалізуються та узгоджуються завдання, які визначені у діючих загальноосвітніх програмах розвитку дитини.

Перспектива дослідження. Подальшого дослідження заслуговує питання формування лексичної складової мовлення дітей з ООП.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базовий компонент дошкільної освіти [Богуш А. М., Бєленька Г. В., Богінч О. Л. та ін.]; наук. керівник: А. М. Богуш, дійсний член НАПН України, проф., д. п. н. К. : ТОВ «МЦФЕР-Україна», 2012. 26 с.
2. Богуш А. М., Гавриш Н. В. Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови: Підручник / За ред. А. М. Богуш. К.: Вища шк., 2007. 542 с.
3. Гончаренко А. М. Розвиток мовленнєвої компетентності старших дошкільників: Навч.-метод. посіб. до Базової прогр. розв. дитини дошк. віку «Я у світі». К.: Світич, 2009. 160 с.
4. Рібцун Ю. В. Дошкільнятко: корекційно-розвивальна та навчально-виховна робота з дітьми з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення : навч.-метод. посіб. К., 2014. 238 с.
5. Соботович Є. Ф. Нормативні показники мовленнєвого розвитку (в його фонетико-фонематичній ланці) дітей дошкільного віку. Дефектологія. 2002. №3. С. 2–5.
6. Тищенко В. В. Ієрархія фонематичних процесів в онтогенезі дитячого мовлення. Теорія і практика сучасної логопедії: збірник наукових праць: Вип.4. К.: Актуальна освіта, 2007. С. 3–18.
7. Трофименко Л.І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ: Програмно-методичний комплекс. 2013. 108 с.